

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Carp en Freud

Een hoofdstuk uit de geschiedenis van de psychoanalyse in Nederland

HANS WILSCHUT

De naam Eugène Carp (1895–1983) roept bij de meeste werkers in het veld van de psychiatrie en psychotherapie geen herkenning op. Toch was hij naast Rümke een van de prominente psychiaters van de eerste helft van de twintigste eeuw in Nederland. Hij publiceerde een zeer omvangrijk oeuvre, waaronder een leerboek psychiatrie. Hij kan mijn inziens als een promotor van de psychotherapie in de jaren vijftig van de vorige eeuw worden beschouwd omdat hij een klimaat schiep waarin allerlei vormen van psychotherapie onderzocht werden. Hij introduceerde het begrip ‘sociotherapie’ en gaf dat gestalte in zijn kliniek, en stond zo aan het begin van de klinische psychotherapie in Nederland (Wilschut 2009). In de geschiedschrijving van de psychoanalyse in Nederland is hij echter negatief afgeschilderd. Door zijn benoeming als hoogleraar in de psychiatrie in Leiden als opvolger van Jelgersma zou de psychoanalyse haar plaats in de universitaire psychiatrie zijn kwijtgeraakt.

In dit artikel wil ik deze beeldvorming nuanceren en betogen dat Carp veel heeft gedaan om het gedachtegoed van Freud onder de aandacht te brengen van (aanstaande) psychiaters. Daarbij ga ik voorbij aan zijn werk op tal van andere terreinen (Wilschut 2009). Na een schets van de vroege geschiedenis van de psychoanalyse in Nederland, zal ik de feiten rond de benoeming van Carp en de visie van Brinkgreve daarop weergeven (Brinkgreve 1984). Daarna wordt ingegaan op het denken van Jelgersma. Vervolgens ga ik na hoe Carp de psychoanalyse van Freud heeft gereciperd. In de jaren zestig leek de psychoanalyse wel vaste voet aan de grond te krijgen in de academische psychiatrie in Nederland om vervolgens, met andere psychotherapeutische richtingen, op achterstand te komen met de opkomst van de biologische psychiatrie.

Tot slot probeer ik tot een andere visie te komen op de plaats van Carp in de lotgevallen van de psychoanalyse binnen de academische psychiatrie.

¶ *Psychoanalyse in Nederland en de rol van Jelgersma*

Zowel Bulhof als Brinkgreve heeft een belangrijke bijdrage geleverd aan de geschiedschrijving van de psychoanalyse in Nederland (Bulhof 1983; Brinkgreve 1984). Bulhof legt het accent op de interpretatie van Freuds gedachtegoed en de invloed daarvan in de medische wereld en de cultuur. Brinkgreve heeft vanuit een sociologische optiek de organisatie en de opkomst van de psychoanalyse in Nederland weergegeven als een vestigingsstrijd.

De psychoanalyse van Freud is in Nederland gunstig ontvangen. Vanaf 1905 begon deze de interesse te wekken van A. Stärcke. Bekender is Van Rentergem, die de psychoanalyse als behandelmethode in 1908 opnam in zijn kliniek voor psychotherapie. Een mijlpaal is het referaat dat Jung in september 1907 te Amsterdam hield op het Internationale Congres voor Psychiatrie, Neurologie en Krankzinnigenverpleging. In hetzelfde jaar vroeg L. Bouman aandacht voor Freud in zijn inaugurele oratie als hoogleraar in de psychiatrie aan de Vrije Universiteit. Hij zag in Freuds theorie de mogelijkheid om de ziel te behouden voor de wetenschap. Van Emden was in analyse bij Freud en leverde de eerste Nederlandse vertaling van diens werk. Van Rentergem schreef in 1913 een eerste Nederlandse inleiding tot Freuds werk. Na dat jaar kwam de psychoanalyse regelmatig in publicaties aan de orde.

Op 9 februari 1914 hield Jelgersma (1856–1939), hoogleraar in de psychiatrie in Leiden vanaf 1899 maar destijds rector-magnificus, de rede *Ongeweten geestesleven*. Hiermee was hij de eerste hoogleraar psychiatrie in Europa die publiekelijk aandacht vroeg voor de psychoanalyse. Deze rede wordt dan ook als een mijlpaal in de receptie van de psychoanalyse gezien. Een aantal latere analytici kwam door deze rede voor het eerst in aanraking met de psychoanalyse. Freud werd ervan op de hoogte gebracht en reageerde enthousiast (Freud 1914; Brinkgreve 1984). De psychoanalyse werd steeds meer beschouwd als een nieuwe theorie die het perspectief bood om de <zin in de waanzin> te verstaan. In de jaren daarop kreeg de psychoanalyse verdere bekendheid bij het ontwikkelde publiek, maar ontstond ook meer weerstand, onder meer tegen het grote belang dat aan de seksualiteit werd toegekend. Inmiddels was in 1917 de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse opgericht; Van Rentergem werd de eerste voorzitter. Een groep rond Jelgersma richtte in 1920 de Leidsche Vereniging voor Psychopathologie en Psychoanalyse op. Deze laatste vereniging was liberaler. De naam was een compromis omdat Jelgersma de psychoanalyse zag als onderdeel van de psychiatrie. Een andere mijlpaal was het zesde Internationale Congres voor Psychoanalyse in 1920 in Den Haag, waar Jelgersma Freud ontmoette. In 1930 werd in Den Haag het Nederlands Instituut voor de Psychoanalyse opgericht. Hoewel de psychoanalyse bij een groot aantal psychiaters bekend raakte, was in de universitaire wereld Leiden de enige plaats waar de hoogleraar de psychoanalyse openlijk steunde.

¶ *Carp's benoeming tot hoogleraar*

De benoeming van Carp tot hoogleraar ging bepaald niet over rozen. Toen Jelgersma in 1930 met emeritaat ging, wilden de psychoanalytici hun voorpost aan de universiteit van Leiden behouden. Ook Jelgersma zelf wilde graag een analyticus benoemd zien. Het zij opgemerkt dat er toen nog geen duidelijke criteria waren voor wie zich analyticus mocht noemen; een duidelijke opleidingsroute ontbrak en ook over de leeranalyse was de nodige discussie.

Carp was van meet af aan een van de kandidaten voor de opvolging. Na zijn geneeskundestudie in Leiden had hij zich gespecialiseerd bij Jelgersma en was hij bij hem in 1923 gepromoveerd. In 1924 werd hij privaatdocent in de psychiatrie in Leiden. Hij kwam uit een niet streng protestants milieu, maar ging in verband met zijn huwelijk in 1922 over tot de rooms-katholieke kerk.

Carp had vanaf het begin van zijn publicaties een grote waardering voor de psychoanalyse aan de dag gelegd en publiceerde in de jaren twintig over zijn psychoanalytische behandelingen. Volgens Brinkgreve (1984) zagen de analytici hem echter niet als een echte freudiaan omdat hij katholiek was. Men vond psychoanalyse en religie onverenigbaar; een echte katholiek kon eenvoudigweg geen goede psychoanalyticus zijn. Westerman Holstijn, belangrijk lid van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse, en evenals Carp een leerling van Jelgersma en bij deze gepromoveerd, verdedigde die opvatting in een brief aan Jelgersma. Het aanhangen van een godsdienst hield in, zo stelde hij, dat het vrije wetenschappelijk denken verboden werd (Brinkgreve 1984, p. 94). De mening van Westerman Holstijn was zeker niet geheel ongegrond. Omgekeerd had de katholieke kerk veel bezwaren tegen de psychoanalyse.

Het argument van Westerman Holstijn over het vrije denken zal Jelgersma zeker aangesproken kunnen hebben. De niet kerkelijk-gebonden Jelgersma was een liberale rationalist, die net als Freud veel verwachtte van de vooruitgang in de wetenschap. Toch had hij er kennelijk geen bezwaar tegen om de katholieke Carp als opvolger aan te bevelen. Jelgersma vond zijn hoofdassistent Carp een goede analyticus en bovendien een breed georiënteerde psychiater.

Tijdens een ziekteperiode van Jelgersma schoven de analytici uiteindelijk Rümke, als een meer neutrale persoon, naar voren. Rümke (1893–1967) stond niet als analyticus te boek; hij had zijn opleiding aan de Valeriuskliniek genoten en naam gemaakt als fenomenologisch psychiater. Jelgersma was erg ontstemd over de gang van zaken en was zelfs van plan zijn lidmaatschap van de Nederlandse Vereniging voor Psychoanalyse op te zeggen, maar deed dat niet toen de curatoren Carp toch als nummer één plaatsten en diens benoeming tot hoogleraar alsnog doorging. De analytici zagen zijn benoeming als een slag voor de psychoanalyse.

Het is van belang even stil te staan bij deze weergave van de geschiedenis die vooral is gebaseerd op Brinkgreves analyse. Haar uitgangspunt was daar-

bij dat het om een ‹vestigingsstrijd› ging: hoe krijgt een nieuwe richting voet aan de grond? Zijzelf heeft haar weergave eigenlijk gerelativeerd door toe te lichten dat het bij de ‹analytici› om een ‹handjevol› mensen ging. Eigenlijk waren het maar vier mensen die zich het felst tegen de benoeming van Carp verzetten. Brinkgreves conclusie is dat de benoeming van Carp een ombuiging betekende van een ontwikkeling waarin de psychoanalyse een universitaire discipline had kunnen worden. De vraag rijst echter of dit ook de bedoeling van Jelgersma zou zijn geweest.

¶ *Jelgersma*

Om het standpunt van Jelgersma ten aanzien van zijn opvolging beter te begrijpen is het nodig in te gaan op zijn opvattingen over psychiatrie en psychoanalyse. Gerbrandus Jelgersma was de eerste hoogleraar psychiatrie te Leiden vanaf 1899. In 1914 hield hij de al genoemde rede *Ongeweten geestesleven*. In deze ‹wetenschappelijke geloofsbelijdenis› (Carp 1943, p. 73) legt hij vooral de betekenis uit van Freud voor het begrijpen van dromen, waarbij hij er blijk van geeft een soort zelfanalyse toegepast te hebben. Toch is hij in zijn rede voorzichtig. Hij geeft aan ‹in menig opzicht principieel› van hem te verschillen en gaat duidelijk voorzichtig om met zijn toehoorders als hij het thema seksualiteit aansnijdt (Jelgersma 1914). Jelgersma was ondanks dit publiekelijk eerbetoon aan Freud aarzelend ten aanzien van de wetenschappelijke status van de psychoanalyse; hij nam de psychoanalyse als theorie pas op in de derde druk van zijn leerboek (Jelgersma 1926).

Wat de psychoanalyse betekent voor de wetenschap wordt duidelijk in Jelgersma's rede van 1919. Psychiatrie is volgens hem een bijzonder vak dat deels naast de medische wetenschap staat. Deels berust zij op natuurwetenschap, deels ook op geesteswetenschap. Beide methoden hebben echter volgens hem evenveel recht. Kenmerkend voor de laatste acht hij het aspect van begrijpelijkheid: het is de verdienste van de psychoanalyse dat ze onbegrijpelijke verschijnselen begrijpelijk maakt door deze terug te voeren op gebeurtenissen uit de kindertijd en dat ze symptomen in hun oorsprong verbindt aan genot. Daarbij moet men teruggaan op onbewuste gegevens (Jelgersma 1919).

Van belang is hier Jelgersma's houding ten opzichte van de godsdienst. Ook al was hij een rationalist, hij stond tolerant ten opzichte van religie. Godsdienst was geen weten of wetenschap, maar ‹niemand zou godsdienst of poëzie willen missen, zij zijn nodig voor de gemoedsrust van het mensdom [...]› (Jelgersma 1919, p. 36). Godsdienst en wetenschap laten zich wel mengen maar lossen nooit in elkaar op. Er bestaat dan ook geen protestantse of katholieke psychiatrie. Hier blijkt dat Jelgersma zeker niet als een godsdienstvijandige kan worden gezien. Het maakt ook begrijpelijk dat hij niet de mening deelde van Westerman Holstijn dat men als katholiek geen psycho-

analyticus kan zijn. De godsdienst stond volgens Jelgersma naast de wetenschap. En betreffende de benoemingskwestie merkte Jelgersma op: ‘Carp als katholiek is niets minder, dan Rümke als ethisch-christelijk mens’ (Brinkgreve 1984, p. 108).¹ Gezien Jelgersma’s opvattingen over godsdienst is het dus juist begrijpelijk dat hij zich verzette tegen degenen die het aanhangen van een bepaald geloof als een bewijs van ongeschiktheid voor het beoefenen van de psychoanalyse zagen.

¶ *Carps receptie van de psychoanalyse*

Zijn de bedenkingen van Westerman Holstijn tegen de benoeming van Carp achteraf terecht gebleken? Westerman Holstijn vreesde dat ‘hij zijn psychoanalyse aan de moraal van de kerk zou aanpassen’ (Brinkgreve 1984, p. 95). En Muller, eveneens een tegenstander van Carps benoeming, vermoedde dat deze de psychoanalyse zou aanpassen in een vorm die zich liet verenigen met de rooms-katholieke leer (Brinkgreve 1984, p. 111).

Carp lijkt met het uitspreken van zijn inaugurele oratie, *Suggestie en suggestibiliteit* (1930) een heel andere weg in te slaan. Hij legt in zijn rede de nadruk op de relatie tussen de ‘suggestor’ en de ‘gesuggereerde’. Dit is het begin van een reeks publicaties waarin hij aan de therapeutische relatie een zeer groot belang toekent. In de rede geeft hij echter ook een verklaring van de suggestie met behulp van psychoanalytische begrippen als ‘voorbewuste’ en ‘identificatie’. In een aantal publicaties gaat hij in op zijn visie op de psychoanalyse. Belangrijk is zijn voordracht waarin hij juist voor katholieke gestichtsartsen een pleidooi houdt voor de psychoanalyse. Hij onderscheidt psychoanalyse als wereldbeschouwing, als theorie van de persoonlijkheid en als behandelmethode (Carp 1934a).

Carp wijst de wereldbeschouwing van Freud af als mechanistisch en deterministisch. Op grond daarvan maar ook op grond van kritiek op inhoudelijke inconsistenties verwerpt hij Freuds concept van de doodsdrijf (Carp 1937). En — weinig verwonderlijk — heeft hij kritiek op de pretenties van Freuds visie op godsdienst. Naar Carps mening heeft Freud een karikaturale vorm van religie tot voorwerp van zijn onderzoek gemaakt en heeft hij de kern gemist, maar dat houdt niet in dat Freuds analyse geen hout snijdt. ‘Ook de religie kent haar dwaalwegen en zeer veel van wat onder sublimering wordt verstaan, is slechts een in pseudo-sociaal, pseudo-religieus of hiermee analoog gewaad gestoken schijnbevediging van erotische en agressieve neigingen’ (Carp 1946, p. 233).

Ondanks de afwijzing van de wereldbeschouwing van Freud was diens theorie voor Carp van groot belang. Carp heeft geprobeerd de psychiatrie te funderen in een theorie over de persoonlijkheid. Zijn uitgangspunt lag daarbij in het personalisme van William Stern, dat de persoon en zijn waarden centraal stelde (Wilschut 2009). Freud leverde Carp een model over de per-

soon vanuit de medisch-psychiatrische hoek. Carps hele leerboek blijkt doortrokken van het psychoanalytische gedachtegoed; hij spreekt ook van een (psycho)dynamische psychiatrie. Ik beperk me hier tot enkele opmerkingen over de driftleer, het onbewuste en de persoonlijkheidstheorie.

¶ *Het onbewuste en de driften*

Carp waardeert de psychoanalyse al vanaf het begin van zijn werk als theorie over het psychisch functioneren. Het lijdt geen twijfel dat het onbewuste voor Carp een realiteit is en hij ziet de ontdekking daarvan als een van Freuds grote verdiensten. Hoewel Carp Freud het psychiatrische genie van de twintigste eeuw noemt, neemt hij ook concepten van Adler en Jung over. Toch staat hij tegenover hen veel kritischer dan ten opzichte van Freud. Adlers theorie vindt hij simplistisch; diens behandeling heeft een beperkt toepassingsgebied (Carp 1938). Hij heeft fundamentele kritiek op Jungs concept van het collectief onbewuste. Jungs behandelmethodologie vindt hij voor de praktijk eigenlijk ongeschikt (Carp 1948). Niettemin is hij van mening dat het onbewuste ook het collectief onbewuste van Jung omvat.

Centrale psychoanalytische concepten zoals overdracht, weerstand en infantiele seksualiteit neemt Carp over. Carp sluit aan bij de eerste drifttheorie van Freud, waarin naast de drift tot zelfbehoud de libido (seksuele drift) wordt onderscheiden. Het idee van de doodsdrift, in Freuds latere drifttheorie, wordt, zoals gezegd, door hem verworpen. Aan het onbewuste wordt een grote rol toegekend: 'In het onbewust belevend subject is echter tevens vertegenwoordigd het oerweten van het eigen-zijn in een vorm van Gemeenschap. Hier is tevens sprake van een zorgend-verantwoordelijk-zijn, van een verantwoording-schuldig zijn aan de oergrond aller dingen: aan God. Het is zeker juist, het onbewust belevend subject als uitgangspunt te beschouwen van alle vormen van gevoelsleven, hetzij van vitale, egoïstische, sociale, dan wel van supra-sociale aard' (Carp 1947, p. 31).

Carp onderscheidt in tegenstelling tot Freud een 'supra-sociale drift, waardoor de mens zich onderscheidt van alle andere levende wezens. Deze is gericht op [...] gemeenschapsbetrekkingen met de totaliteit van al het zijnde, en in laatste instantie met het Opperwezen, als de grond van al wat is. Deze drift is de wortel van bewust religieus beleven en brengt het Ik tot zelfovergave, de hoogste en uiteindelijke bestemming van de persoonlijkheid' (Carp 1947, p. 70). Het valt buiten het bestek van dit artikel om op de achtergrond van deze visie uitgebreid in te gaan. Vermoedelijk heeft Carp zich hierin gebaseerd op de opvattingen van Von Monakow (Von Monakow & Mourgue 1928). In ieder geval wijst Carp hiermee Freuds herleiding van de religie tot *alleen* de infantiele libido af. Het supra-sociale driftleven staat toch niet los van de rest van de persoonlijkheid. Het maakt evenals de andere driften een ontwikkeling door. Zo is het godsbeeld van het jonge kind uitgesproken antropomorf

en bepaald door een mengeling van angst en verering van de almachtige vaderfiguur. «Het supra-sociale driftleven is in zijn uitingsvormen ten nauwste samengeweven met het erotische, egoïstische en sociale driftleven. Het ontvangt van deze vormen van driftleven een stimulerende invloed, terwijl het op zijn beurt de integratie van deze vormen van driftleven helpt bevorderen» (Carp idem). Het begrip van de «vitale drift» bij Carp komt grotendeels overeen met de libido bij Freud.

Carp volgt in zijn beschrijving van de ontwikkeling van de vitale drift de libidofasen van Freud in onverkorte vorm. De in katholieke kringen gebruikelijke hevige kritiek op de seksualisering bij Freud vinden we bij hem dus niet terug. Integendeel, al in de eerste publicaties van Carp over perversies komt seksualiteit uitgebreid aan bod vanuit freudiaans perspectief, zonder enige moralistische kanttekening (Carp 1924).

De egoïstische drift wordt kenbaar in een machtsstreven dat in zijn ontwikkeling botst op de omgeving en uitmondt in een individualiteitsbesef. De drang tot zelfbehoud staat volgens Carp niet als fenomeen naast de libido, zoals in Freuds eerste drifttheorie, maar wortelt zowel in de vitaal-erotische als in de egoïstische drift (Carp 1947, p. 65). Voor zijn beschrijvingen van het egoïstische en het sociale driftleven heeft Carp zich door Adler laten inspireren. De egoïstische drift staat volgens hem in nauw verband met de sociale drift. In de ontwikkeling van het Ik-ideaal wordt deze dienstbaar gemaakt aan de gemeenschap. Hoewel zowel het erotische als het egoïstische driftleven een bijdrage levert aan de mens als sociaal wezen, worden sociale gevoelens daardoor niet volledig verklaard. De uiting van de sociale drift is ook pas mogelijk als zich een eigen individualiteit heeft gevormd. De driftleer krijgt dus bij Carp een uitbreiding naar het «hogere», typisch menselijke. Maar dat laatste, inclusief het religieuze beleven, kan niet worden losgemaakt van de driftmatige aspecten van de persoonlijkheid.

Ondanks Carps blijven vasthouden aan het idee van de fasen van de libido en zo aan het bestaan van de kinderlijke seksualiteit, is zijn visie op het oedipuscomplex in de loop van de tijd veranderd. In zijn gevalsbeschrijvingen voor 1930 geeft hij fraaie verklaringen vanuit oedipale constellaties, maar in 1934 wijst hij het idee van het oedipuscomplex als de kern van de neurose af. Hij vestigt al in 1924 de aandacht op het belang van pregenitale libidofixaties voor het begrijpen van perversies en de hysterie (Carp 1924, 1934b).

Carps neurosebegrip heeft een hele ontwikkeling doorgemaakt, waarbij hij elementen van de visie van Adler en Jung samenbrengt met zijn personalistische opvattingen. Zijn synthetische definitie luidt: «Neurotisch is de geesteshouding van diegenen, welke een compromis hebben moeten sluiten tussen de levensnoodzaak en een onvermogen het eigen zijn te rechtvaardigen» (Carp 1947, p. 1). Deze verandering van het neurosebegrip in een levenshouding preludeert op de antropologische fase in het denken van Carp, die zich vanaf 1959 begint af te tekenen. Deze visie op neurose hangt samen met Carps kri-

tiek op het ziektebegrip in de psychiatrie. Neurose is geen ziekte, maar een deficiënte aanpassing aan het leven; neurose is in feite een stoornis in de zelfverwerkelijking. Daarbij heeft Carp oog voor de externe levensomstandigheden, zoals armoede, mishandeling en incest. Toch houdt hij vast aan een psychogenese van de neurose, waarbij zowel de constitutie in de zin van een bepaalde persoonlijkheidsstructuur als de innerlijk ervaren levensgeschiedenis als factoren van belang zijn.

¶ *Carps visie op de persoonlijkheid*

Carps opvattingen over de opbouw van de persoonlijkheid sluiten aan bij Freuds structurele theorie, zijn driedeling in Es, Ich en Über-Ich uit 1923. Carp verbindt Freuds structurele model met de begrippen ‘persoonlijkheid’, ‘karakter’ en ‘temperament’. De persoonlijkheid is centrum van het psychische gebeuren, maar zo dat deze één geheel vormt met de lichamelijke. De term ‘Es’ wordt door Carp nauwelijks gebruikt; het onbewust belevende subject vertegenwoordigt het driftleven en de gevoelsfunctie. Het Ik beschikt over de denkfunctie. De wil wordt door Carp vooral gerelateerd aan het Ideaal-Ik, vaak het ‘ideale-Ik’ genoemd. De laatste term wordt door Carp meestal gebruikt als Freud over het Über-Ich spreekt. Het ideale-Ik is deels bewust, deels onbewust. Het bewuste deel valt samen met het geweten. Het ideale-Ik is zowel verbiedend als aansporend. ‘Het ideale-Ik, dat in de functie van het geweten zulk een belangrijke richtlijn en waardebevestiging inhoudt voor de persoonlijkheid, heeft zijn voornaamste wortel in het supra-sociale driftleven, dat de menselijke persoonlijkheid naast een redelijk ook een zedelijk wezen vermag te doen zijn’ (Carp 1947, p. 70). Carp verschilt hierin nogal van Freud, die de nadruk legt op de verworteling van het geweten in het Es.

Wie Carps geschriften leest, krijgt de indruk dat hij een sterke preoccupatie met het Ideaal-Ik dan wel het geweten had. Men kan die preoccupatie toeschrijven aan Carps eigen persoonlijkheid en zijn religieuze geesteshouding, of ook aan het geestelijke klimaat in de jaren dertig in Nederland, dat gekenmerkt werd door netheid, conservatisme en burgerlijkheid.

Carp besteedt in zijn werk uitgebreid aandacht aan de opvoeding. Zowel een slappe, verwennende opvoeding als verwaarlozing leiden volgens hem tot een tekort aan remmingen. Verwaarlozing is onthouden van wat nodig is; ook verwennen is een vorm van verwaarlozing, namelijk door geen grenzen te stellen. De opvoeding is volgens Carp niet alleen van belang voor het vormen van het geweten door internalisering van geboden en verboden, maar dient ook het kweken van gemeenschapszin, dus het tot bloei laten komen van de sociale driften. In dat verband wijst Carp vaak op het mechanisme van de identificatie. Het speelt niet alleen een centrale rol in de ontwikkeling van het geweten, maar is ook later nog een actief mechanisme, onder meer in psychotherapie.

Gezien het belang van identificatie bij de ontwikkeling van de persoonlijkheidsstructuur is het concept van de *persoonlijkheidszwakte* relevant. Carp schetst het beeld van een bijzondere vorm van sensitieve persoonlijkheid, die de beleving heeft nooit «zichzelf» te zijn en een rol te spelen. Carp zoekt de achtergrond van deze beleving in een stoornis in de persoonlijkheidsstructuur. Het opvallende bij deze mensen is de grote neiging tot sterke identificaties en hun gevoel daarbij zichzelf te verliezen: het Ik-gevoel gaat verloren doordat een andere persoonlijkheid bezit heeft genomen van het Ik, wat wordt aangeduid met «personificatie». Hij neemt aan dat het gaat om een stoornis van de samensmelting van identificaties, waarbij meestal sprake is van een sterke narcistische kwetsbaarheid. Een dergelijke persoonlijkheid is slechts in staat tot narcistische objectkeuzes, die op identificatie berusten: het Ik vereenzelvigd zich met de ander (Carp 1932).

In normale vormen van contact speelt een ander mechanisme, namelijk introjectie, die als een partiële identificatie is op te vatten. Hierbij blijft men zichzelf. Er is volgens Carp een vloeiende overgang van introjectie naar totale identificatie. Mechanismen zoals identificatie en introjectie spelen niet alleen bij een dergelijke persoonlijkheidszwakte, maar liggen ook ten grondslag aan beïnvloedingswanen bij psychotici. Carps opstel over persoonlijkheidszwakte is interessant omdat het een bijdrage aan een psychoanalytische persoonlijkheidsleer vormt. Als zodanig past het in een reeks van psychoanalytische geschriften waarin voorlopers van het hedendaagse borderline-concept aan de orde worden gesteld.

Carp heeft de psychoanalytische theorie toegepast en opgevat als een methode voor het begrijpen van diverse psychiatrische stoornissen. Dit komt tot uitdrukking in zijn gevalsbeschrijvingen van perversies en in zijn studies van hypochondrie, stoornissen in de involutie en schizofrenie. Zijn boek over de neurosen blijft dicht bij de descriptieve traditie, maar bevat tevens veel psychodynamische verklaringen. Zijn model over de persoonlijkheid doet dienst als uitgangspunt voor de psychodynamische beschrijvingen van de psychopathieën. Carps *De Psychopathieën* uit 1934 is het eerste grote werk in Nederland over wat wij nu persoonlijkheidsstoornissen noemen.

Ik wil slechts kort iets vermelden over Carps visie op de psychoanalyse als behandelmethode. Hij heeft deze zelf in zijn jonge jaren toegepast. Waarschijnlijk kwam hij er als hoogleraar later niet aan toe. Hij zag de psychoanalyse als een behandelmethode voor een beperkte groep. Toch is de behandelingstheorie van de freudiaanse psychoanalyse, met name de analyse van de overdracht, een van de criteria waaraan Carp in de jaren vijftig een groot aantal nieuwe psychotherapiemethoden, zoals psychodrama en groepstherapie, toetst. Een belangrijk punt van Carps kritiek op de psychoanalytische behandeltheorie is dat zij het belang van suggestie miskent (Wilschut 2009).

¶ *Beschouwing*

Zoals boven beschreven, heeft Carp in de geschiedschrijving van de Nederlandse psychoanalyse een negatieve naam gekregen. Bulhof meende dat Carp niet erg voor de psychoanalyse geporteerd was (Bulhof 1983). Carps benoeming tot hoogleraar is door Brinkgreve (1984) afgeschilderd als een omslagpunt in de geschiedenis. Hierboven heb ik geschetst in welke mate Carps denken echter juist aansluit op dat van Freud. Door Carps geschriften en onderwijs was de psychoanalytische traditie in de Leidse universitaire psychiatrie in de jaren dertig tot zestig van de vorige eeuw juist ruim vertegenwoordigd.

Carp baseerde zich niet uitsluitend op de psychoanalyse. Hierin kwam hij overeen met zijn collega-hoogleraren Rümke in Utrecht en Van der Horst in Amsterdam. De Waardt heeft in zijn overzicht van de universitaire psychiatrie de periode tussen 1920 en 1950 getypeerd als ‘anything goes’ (De Waardt 2005). Men was op zoek naar een omvattend paradigma in de psychiatrie, nam kennis van de stortvloed aan theorievorming en ging daar eclectisch mee om. Carp heeft echter, veel meer dan Rümke, gekozen voor een theorie die aansloot bij wat voor hem het uitgangspunt moest zijn, namelijk de persoon.

Carp verschilde wat betreft zijn visie op de psychoanalyse, hoewel veel meer uitgewerkt dan bij Jelgersma, niet essentieel van zijn leermeester. Ook voor Jelgersma is de psychoanalyse nooit het allesomvattende kader van de psychiatrie geweest. Boven zagen we dat al: psychiatrie was volgens hem zowel natuur- als geesteswetenschap. Jelgersma zal in Carp een gelijkgezinde hebben gezien, die de psychiatrie beschouwde als een vak dat nog volop in ontwikkeling was en open moest staan voor allerlei nieuwe richtingen, waarvan de psychoanalyse een van de meest belovende was. Het was dus niet meer dan logisch dat Jelgersma zijn hoofdassistent Carp als kandidaat voor zijn opvolging noemde. Het is mijn inziens ondenkbaar dat de psychoanalyse als een apart vak een universitaire discipline had kunnen worden. Dat was zij ook niet bij Jelgersma. Bulhof heeft diens ontwikkeling geschetst van hersenanaatoom tot psychoanalyticus (Bulhof 1983). Maar zij vergeet te vermelden dat Jelgersma na zijn emeritaat terugkeerde naar zijn microscoop en juist als hersenanaatoom zijn belangrijkste bijdragen aan de medische wetenschap leverde (Frederiks e.a. 2002).

Ik heb laten zien dat Jelgersma het belijden van een bepaalde godsdienst niet als tegenstrijdig beschouwde met het beoefenen van de psychoanalyse. Ook Carp scheidt de levensbeschouwing van de psychoanalytische theorie. Hij is daarmee vergelijkbaar met de predikant en psychoanalyticus Pfister, die zelfs levenslang een vriendschapsrelatie onderhield met Freud. Carp gaat weliswaar niet mee in de reductionistische verklaring die Freud van de godsdienst geeft, maar is wel gevoelig voor Freuds idee dat religieuze beleving neurotisch gekleurd kan zijn.

De geschiedenis zou inderdaad anders verlopen kunnen zijn, zoals Brinkgreve (1984) stelt, als een 'orthodoxe' analyticus was benoemd. Over hoé dat verlopen zou zijn kunnen we echter alleen maar speculeren. We kunnen zeker meegaan in de overweging van Brinkgreve dat het aanmatigend was van het handjevol analytici te menen dat ze een dergelijke belangrijke positie konden claimen. Hoe beloftevol de psychoanalyse ook was en hoezeer Freud en zijn volgelingen de psychoanalytische theorie steeds meer gingen toepassen buiten het gebied van de psychiatrie, het gaat volgens mij te ver om te denken dat de psychoanalyse als belangrijkste referentiekader kon worden geponeerd.

In de interpretatie van Brinkgreve heeft de benoeming van Carp de ontwikkeling van de psychoanalyse in Nederland geremd. Ze is tot deze interpretatie gekomen omdat ze voorbij is gegaan aan Carps werk zelf. Carps werk geeft geen ondersteuning voor haar conclusie en spreekt deze zelfs tegen. Ik heb boven laten zien dat Carp veel aandacht gaf aan de psychoanalyse van Freud en grote delen van diens theorie ook overnam. Assistenten werden breed geschoold in het psychoanalytische kader en niets wijst erop dat Carp hen zou hebben afgeraden om psychoanalyticus te worden. Het zou echt anders gelopen zijn als Rümke de fakkel van Jelgersma had overgenomen: ze zou volgens mij snel gedooft zijn, ondanks het feit dat Rümke lid is geweest van twee psychoanalytische verenigingen. Rümke had een ambivalente verhouding tot de psychoanalyse (Van Belzen 1988).

Men kan zich afvragen of het verzet van de analytici tegen Carps benoeming gefundeerd was op zijn publicaties. Tot 1930 zijn zeker tien duidelijk psychoanalytische publicaties te tellen. Misschien twijfelde men aan het juiste psychoanalytische gehalte ervan, zeker tegen de achtergrond van het toenmalige stringente vasthouden aan de leer van Freud. Naar mijn mening blijft Carp tot 1930 redelijk in de 'rechte' leer, al liet hij ook toen al blijken dat hij de psychoanalyse niet als de therapie bij uitstek beschouwde. Bij de affaire rond zijn benoeming lijkt de factor godsdienst een grote rol te spelen. Freuds *Die Zukunft einer Illusion* (1927) lag nog vers in het geheugen.

Daarnaast lijkt het mij goed mogelijk dat meer persoonlijke factoren als jaloezie een rol hebben gespeeld in de poging om Carps positie als hoofdassistent van Jelgersma te ondergraven.

¶ Tot slot

In de jaren zestig lijkt de psychoanalyse wel een vaste plaats te krijgen aan de universiteiten. Aan de meeste medische faculteiten in Nederland wordt een psychoanalyticus als hoogleraar psychiatrie benoemd (De Waardt 2005).² Een belangrijke verklarende factor daarvoor is volgens mij dat na de Tweede Wereldoorlog alles wat uit Duitsland kwam gecompromitteerd was en de Verenigde Staten als inspiratiebron belangrijk werd. De psychiatrie in de Ver-

enigde Staten was sterk psychoanalytisch georiënteerd. Juist in combinatie met het secularisatieproces kon de psychoanalyse als omvattende wereldbeschouwing en psychologische theorie meer aanhangers krijgen.

Ik heb geprobeerd aan te tonen dat het vooral Carp is geweest die de fakkel van de psychoanalyse aan de universiteit, na het vertrek van Jelgersma, tot in de jaren vijftig brandend heeft gehouden. De psychoanalytische theorie was in Leiden het dominante verklaringmodel voor persoonlijkheidspathologie. Dat Carp oog had voor andere psychologische en biologische theorieën doet daar niets aan af. Carp is echter geen oorspronkelijke denker op het gebied van de psychoanalytische theorie geweest. Hij probeerde een synthese te maken van de freudiaanse leer met inzichten van Adler en Jung en vervlocht daarin ook ideeën ontleend aan het personalisme van Stern en het vitalisme van Von Monakow. Deze synthese is mijn inziens niet overtuigend (Wilschut 2009).

Literatuur

- BELZEN, J. A. VAN (1988). *Fenomenologie en psychiatrie — Essays van H. C. Rümke*. Kampen: Kok/Agora.
- BELZEN, J. A. VAN (2007). *Psychologie en het raadsel van de religie — Beschouwingen bij een eeuw godsdienstpsychologie in Nederland*. Amsterdam: Boom.
- BRINKGREVE, C. (1984). *Psychoanalyse in Nederland — Een vestigingsstrijd*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- BULHOF I. N. (1983). *Freud en Nederland — De interpretatie en invloed van zijn ideeën*. Baarn: Ambo.
- CARP, E. A. D. E. (1924). Die Rolle der prägenitale Libidofixierung in der Perversion. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 10, 258-266.
- CARP, E. A. D. E. (1930). *Suggestie en suggestibiliteit*. Inaugurale rede. Leiden: S.C. van Doesburgh.
- CARP, E. A. D. E. (1932). Persoonlijkheidszwakte. In feestbundel voor L. Bouman. *Psychiatrische en Neurologische Bladen*, 36, 464-475.
- CARP, E. A. D. E. (1934a). De psychoanalyse als vorm van psychotherapie. *Rooms Katholiek Artsenblad*, 13, 1-18.
- CARP, E. A. D. E. (met A. Fortanier) (1934b). *De Psychopathieën: inclusief de psychotische ontwikkelingsvormen op psychopathische grondslag*. Amsterdam: Scheltema & Holkema.
- CARP, E. A. D. E. (1937). Enkele kritische beschouwingen omtrent Freuds doodsdrijf. *Studiën — Tijdschrift voor godsdienst, wetenschap en letteren*, 26-36.
- CARP, E. A. D. E. (1938). *De individual-psychologische behandelingsmethode — Een kritische uiteenzetting*. Lochem: De Tijdstroom.
- CARP, E. A. D. E. (1943). *Jelgersma — Leven en werken van een verdienstelijk Nederlander*. Lochem: De Tijdstroom.
- CARP, E. A. D. E. (1946). De mensbeschouwing bij Jung, Freud en Adler. *Nederlands Tijdschrift voor Psychologie, Nieuwe Reeks, Deel I*, 213-248.
- CARP, E. A. D. E. (1947). *Medische psychologie en pathopsychologie*. Amsterdam: Scheltema & Holkema.
- CARP, E. A. D. E. (1948). *De analytisch-psychologische behandelingsmethode volgens Jung (een kritische uiteenzetting)*. Amsterdam: H. Meulenhoff.
- FREDERIKS, J. A. M., BRUYN, G. W. & ELING, P. (red.) (2002). *History of neurology in the Netherlands*. Amsterdam: Boom.
- FREUD, S. (1914). Zur Geschichte der psychoanalytische Bewegung. *Gesammelte Werke X* (p. 44-113). Londen: Imago (1946).
- JELGERSMA, G. (1914). *Ongeweten geestesleven*. Leiden: S.C. van Doesburgh.
- JELGERSMA, G. (1919). De plaats der psychiatrie in de rij der medische

- wetenschappen. In J.E. van Hovens & G.J. van der Ploeg (red.) (2006). *De grote psychiatrie in klassieke teksten* (p. 27-38). Utrecht: De Tijdstroom.
- JELGERSMA, G. (1926³). *Leerboek der psychiatrie*. Amsterdam: Scheltema & Holkema.
- MONAKOW, C. VON & MOURGUE, R. (1928). *Introduction à l'étude de la neurologie et de la psychopathologie — Intégration et désintégration de la fonction*. Parijs: Alcan.
- WAARDT, H. DE (2005). *Mending minds — A cultural history of Dutch academic psychiatry*. Rotterdam: Erasmus Publishing.
- WILSCHUT, J. (2009). *Tussen psychiatrie en filosofie — De dynamische psychiatrie van Eugène A.D.E. Carp (1895-1983)*. Amsterdam: Candide.

SUMMARY

Carp and psychoanalysis in the Netherlands

Eugène Carp (1895-1983) was one of the most prominent professors of psychiatry in the Netherlands between 1930 and 1963. He promoted psychotherapy and a person-oriented form of psychiatry. In the 'fifties he introduced this in clinical psychotherapy in his academic clinic in Leiden. In this paper Carp's psychoanalytical thinking is reviewed. Some prominent psychoanalysts were strong opponents of Carp's professorial appointment. In their opinion he could not be a good psychoanalyst because he was a Catholic. The author argues that in fact Carp has contributed to knowledge of psychoanalytic thinking among physicians and psychiatrists through his psychodynamically oriented psychiatric textbook.

Key words: Carp, Freud, history of psychoanalysis, psychodynamic psychiatry

Noten

- 1 Kennelijk werd dit over Rümke gedacht. Rümke was echter volstrekt buitenkerkelijke, maar werd wel later bekend met de publicatie van *Karakter en aanleg in verband met het ongeloof*, door Van Belzen als de eerste originele bijdrage in de geschiedenis van de Nederlandse godsdienstpsychologie gezien (Van Belzen 2007, p. 154). Rümke ziet ongeloof als een ontwikkelingsstoornis, zo zou men de kern van het boekje kunnen samenvatten.
- 2 De Waardt (2005), *Mending minds*. Er valt wel iets af te dingen op zijn voorstelling van zaken. Weliswaar noemt hij P.C. Kuiper (GU, Amsterdam), Van Dijk (Groningen), Bastiaans (Leiden) en Ladee

(Rotterdam), maar Utrecht, Nijmegen en de VU (Amsterdam) kregen toen geen psychoanalyticus als hoogleraar. Wel waren de meeste hoogleraren kinderpsychiatrie analytici. Het is dus voor de klinische psychiatrie: vier tegen drie. In de perceptie heeft een rol gespeeld dat Kuiper en Bastiaans spraakmakende figuren werden, de laatste echter juist niet vanwege een psychoanalytische methode. Te bedenken valt ook dat tot de jaren zestig de psychoanalyse als enige psychotherapeutische richting een gedegen opleiding had. De opleidingen in de andere therapieën kwamen pas later van de grond. Een psychiater met ook een analytische opleiding had dus betere papieren om hoogleraar te worden.

Manuscript ontvangen 17 maart 2009

Definitieve versie 30 juni 2009